„Ethos" 35(2022) nr 1(137) 81-102
DOI 10.12887/35-2022-1-137-07

Alina BARCZYK

KULISY MAGNACKIEGO SPLENDORU
Oficyny kuchenne warszawskich rezydencji w czasach Augusta III Sasa*

Ciekawie prezentowała się kolekcja naczyń blaszanych, takich jak „schody do cukru", piramidy i formy do ich tworzenia, srebrne łyżeczki do lodu, ozdobne patery określane jako „zwierciadła do cukrów", foremki drewniane i wyroby szklane, obejmujące tafle do serwowania słodyczy, czy też „latarnie ad instar pucharów". Pozornie proste zestawienie naczyń i foremek – pomijające walory estetyczne – pozwala na wskazanie szerszego kontekstu kulturowego, w jakim funkcjonowali polscy magnaci.

Do kręgu zainteresowań historyków sztuki prowadzących badania nad architekturą rezydencjonalną czasów saskich należą przede wszystkim obiekty i wnętrza najbardziej reprezentacyjne. W hierarchii pomieszczeń pałacowych najwyżej sytuowały się sale balowe, apartamenty paradne, a także przestrzenie poświadczające horyzonty intelektualne i pozycję właściciela (galerie obrazów, biblioteki, gabinety)[1]. Równie ważnym analizowanym przez badaczy zagadnieniem jest podporządkowanie układów urbanistycznych i form architektonicznych funkcjom ceremonialnym – akcentowanym przez wprowadzanie między innymi dziedzińców honorowych[2] oraz paradnych klatek schodowych[3]. Słabiej rozpoznane pozostają oficyny, stanowiące nieodzowne uzupełnienie programu użytkowego rezydencji. Tego rodzaju zabudowania – pod względem brył i wystroju znacznie skromniejsze od pałaców – zapewniały sprawne funkcjonowanie siedziby, mieszcząc na przykład stajnie i wozownie. Szczególnie ważną rolę pełniły oficyny

* Artykuł powstał w wyniku realizacji projektu badawczego „Saskie rozwiązania konstrukcyjne I połowy XVIII wieku i ich recepcja w architekturze rezydencji polskich magnatów", finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki (2021/05/X/HS2/00052).

[1] Por. T. B e r n a t o w i c z, *Mitra i buława. Królewskie ambicje książąt w sztuce Rzeczypospolitej szlacheckiej (1697-1763)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2011, s. 235-247, 271-331; R. Z i m m e r m a n n, *Die Paraderäume Augusts des Starken im Dresdner Schloss: Von der Einrichtung 1719 bis zur Rekonstruktion 2016-19*, Donatus Verlag, Käbschütztal 2020, s. 4-31, 42-46.

[2] Por. A. B a r c z y k, *Rezydencje rodu Mniszchów w czasach saskich. Historia i treści ideowe architektury*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2021, s. 126n., 161-167.

[3] Por. S. M o s s a k o w s k i, *Pałac Krasińskich w Warszawie w świetle inwentarza z roku 1763(65) oraz kilka uwag na marginesie jego odbudowy*, „Ochrona Zabytków" 15(1962) nr 1(56), s. 5-9; A. K a r l s e n, *Das mitteleuropäische Treppenhaus des 17. und 18. Jahrhunderts als Schaubühne repräsentativer Inszenierung*, Michael Imhof Verlag, Petersberg 2015, s. 39-47, 347-357.

1. Moritzburg, Speisesaal. Fot. Alina Barczyk

2. Drezno, Festsaal w pałacu Heinricha Brühla przy Augustusstraße. Fot. domena publiczna

3. Rezydencja Potockich przy ul. Rymarskiej z oznaczeniem izb kuchennych, na podstawie: Pierre Ricaud de Tirregaille, Plan de la ville de Varsovie, 1762. Fot. domena publiczna

4. Oficyna frontowa rezydencji Potockich przy ul. Rymarskiej, fragment obrazu Bernarda Bellotta, Pałac Mniszchów w Warszawie. Fot. domena publiczna

5. Browar Potockich na Lesznie, rekonstrukcja lokalizacji na podstawie rysunku z Gabinetu Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie i współczesnych map satelitarnych. Oprac. Alina Barczyk

6. Pałac Sandomierski, projekt sali balowej z czasów Augusta II, Sächsische Hauptstaatsarchiv Dresden. Fot. domena publiczna

7. Pałac Heinricha Brühla przy ul. Wierzbowej, fragment mapy: Pierre Ricaud de Tirregaille, Plan de la ville de Varsovie, 1762. Fot. domena publiczna

8. Dziedziniec pałacu Heinricha Brühla przy ul. Wierzbowej z oznaczeniem izb kuchennych. Oprac. Alina Barczyk

9. Talerz z Serwisu Łabędziego Heinricha Brühla. Fot. domena publiczna

10. Talerz z Serwisu Łabędziego Heinricha Brühla, detal. Fot. domena publiczna

11. Skrzydło boczne pałacu Jana Karola Mniszcha przy ul. Miodowej. Fot. Alina Barczyk

12. Rekonstrukcja zabudowy posesji przy ul. Miodowej 14 w 1771 roku. Oprac. Alina Barczyk

13. Rycina z tomu Josepha Gilliersa, *Le Cannameliste français, ou Nouvelle instruction pour ceux qui désirent d'apprendre l'office, rédigé en forme de dictionnaire…*, Jean-Baptiste-Hiacinthe Leclerc, Nancy 1768. Fot. domena publiczna

14. Pasztet w kształcie delfina, rycina z tomu Conrada Haggera, *Neues Saltzburgisches Kochbuch*, J. Loter, Augsburg, 1718-1719. Fot. domena publiczna

i pomieszczenia kuchenne, obejmujące piekarnie, cukiernie, kredensy, lodownie i piwnice czy też liczne pomieszczenia do składowania żywności.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie obrazu tego rodzaju przestrzeni, jaki wyłania się z zachowanych źródeł rękopiśmiennych (korespondencji, opisów, inwentarzy) i materiałów ikonograficznych (map, projektów i rzutów zabudowy). Powyższe zagadnienie zostanie zaprezentowane na przykładzie kilku rezydencji warszawskich, należących do reprezentantów elit władzy – magnatów i bliskich współpracowników monarchy. Dla zrozumienia roli przestrzeni pałacowych – zarówno pod względem rozplanowania urbanistycznego, układu pomieszczeń oraz ich wyposażenia, jak i sposobu użytkowania – konieczne jest przywołanie pojęcia Festkultur. Ten pozornie prosty termin nie ma w języku polskim idealnego odpowiednika i tłumaczony bywa jako kultura uczt, dworu bądź uroczystości dworskich, w efekcie ulegając znacznemu spłyceniu – tym mianem należy bowiem określić pełne spectrum zjawisk i działań związanych z organizacją uroczystości, ich oprawą, przebiegiem, genezą czy symboliką[4]. Festkultur czasów Augusta II i Augusta III, kształtowana głównie na dworze drezdeńskim[5], przenikała na tereny Rzeczypospolitej i silnie determinowała życie przede wszystkim reprezentantów elit władzy i możnych rodów magnackich. Wpływała na formy architektury trwałej (rezydencji, które dostosowywano do funkcji ceremonialnych) i okolicznościowej (na przykład bram triumfalnych[6]), na kompozycje ogrodowe i programy funkcjonalno-ideowe wnętrz, a także na różnorodne aspekty życia – od noszonych strojów i przebrań karnawałowych,

[4] Zob. K. K e l l e r, *„Dresden schien zu meiner Zeit ein rechtes bezaubertes Land..." Zur Festkultur am Hofe Augusts des Starken*, w: *Von der Elbe bis an die 6 Seine. Kulturtransfer zwischen Sachsen und Frankreich im 18. und 19. Jh.,* red. M. Espagne, M. Middell, Leipziger Universitätsverlag, Leipzig 1993, s. 52-67; A. O l e ń s k a, *Jan Klemens Branicki. Sarmata nowoczesny. Kreowanie wizerunku poprzez sztukę*, Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2011, s. 181-185; R. G i e r m a n n, *Moritzburger Festkultur im augusteischen Zeitalter. Die Sorgen an den Nagel hängen*, Sandstein Verlag, Dresden 2015, s. 17-31; A. A s s m a n n, *Fest als kulturelle Selbstinszenierungen,* w: *Feste feiern*, red. S. Haag, G. Swoboda, Kunsthistorisches Museum Wien, Wien 2016, s. 27-31; M. P f a f f e n b i c h l e r, *Das Turnierfest zwischen Reiterkampf und Oper*, w*: Feste feiern*, s. 43-53; H. W a t a n a b e - O' K e l l y, *Das Fest: eine ernste Angelegenheit*, w: *Feste feiern*, s. 33-41; C. Ö z e l, *Der Raketenstock oder was von einem Feuerwerk übrig bleibt*, w: *Feste Feiern*, s. 247-255.; A. P e r ł a k o w s k i, *Koza z wózkiem, na którym wiozła kota i pieska za arlekiny poubierane...". Wizyta Hohenzollernów na dworze drezdeńskim w 1728 roku*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny" 17(2020) nr 3, s. 245-259.

[5] Por. A. Q u e r e n g ä s s e r, *1719. Hochzeit des Jahrhunderts. Festkultur am Dresdner Hof*, Sax-Verlag, Markkleeberg 2020, s. 37-70.

[6] Por. A. Ż ó r a w s k a - W i t k o w s k a, *Muzyka na polskim dworze Augusta III*, Wydawnictwo Muzyczne Polihymnia, Lublin 2012, s. 89; T. B e r n a t o w i c z, *„Serce tobie królu Auguście Warszawa otwiera". Łuk triumfalny na cześć wjazdu króla Augusta III w 1734 roku*, w: *Między architekturą nowoczesną a tradycyjną [...] między konstrukcją a formą. Prace naukowe dedykowane Profesorowi Krzysztofowi Stefańskiemu*, red. T. Bernatowicz, P. Gryglewski, D. Rutkowska-Siuda, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2020, s. 193n., 201n.

po rozrywki (polowania, teatr)[7]. Oczywista jest rola uczt i balów maskowych, urządzanych z ogromnym rozmachem i relacjonowanych w prasie[8]. Przepych stołów zapewniały potrawy i sposoby ich podania. W inwentarzach warszawskich pałaców można odnaleźć informacje o obrusach i szkle – wyroby obu tych kategorii często zdobiono herbami rodowymi. Wśród kielichów pojawiały się egzemplarze z inicjałami królewskimi „A.R." lub na przykład „z osobą króla Augusta III w armaturze"[9]. Dobrze rozpoznanym zagadnieniem jest też popularność porcelany[10] – tym istotniejsza, że odzwierciedlała aspiracje magnatów i nawiązywała do pasji kolekcjonerskich saskich elektorów[11].

Analizując codzienne funkcjonowanie siedzib magnackich w aspekcie kulinariów, warto w paru słowach wspomnieć sale balowe i jadalne, stanowiące architektoniczna oprawę uczt i assamblów. Punktem odniesienia dla oprawy artystycznej miejsc, w których podejmowano gości, pozostawały rezydencje królewskie Augusta II i jego syna – wśród nich siedziby drezdeńskie i pałace myśliwskie. Do najbardziej spektakularnych przykładów należy Moritzburg[12] (il. 1), z wpisaną w centralny ryzalit dwukondygnacyjną salą uczt (niem. Speisesaal). W pomieszczeniu nie zabrakło empory muzycznej ani trofeów myśliwskich, podkreślających wiodącą funkcję wettyńskiej rezydencji[13]. W warszawskich siedzibach magnackich wielkość i układ pomieszczeń dostosowane były do bieżących potrzeb i możliwości przestrzennych, Festsaal z reguły jed-

---

[7] Zob. A s s m a n n, dz. cyt.; P f a f f e n b i c h l e r, dz. cyt.; W a t a n a b e - O' K e l l y, dz. cyt.; J. V o g e l, *„Verwandlung geht im Schwang". Bemerkungen zur höfischen Maskerade*, w: *Feste feiern*, s. 73-77.

[8] O rozmachu przyjęć świadczyła już sama liczba gości – przykładowo liczba uczestników balu maskowego wydanego przez posła hiszpańskiego w roku 1762 szacowana była na blisko tysiąc (por. *Suplement*, „Wiadomości Uprzywilejowane Warszawskie" 14(1762) nr 14, s. 8).

[9] *Regestr mobiliów i inszych rzeczy Ś.P. JW Mniszcha podkomorzego WW X Litt w pałacu warszawskim znajdujących się do przewiezienia trudnych*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, Zbiór Aleksandra Czołowskiego, sygn. DE-2570, s. 18-26, 28.

[10] M. C a s s i d y - G e i g e r, *Porcelain and Prestige: Princely Gifts and „White Gold" from Meissen*, w: *Fragile Diplomacy: Meissen Porcelain for European Courts; 1710-1763*, red. M. Cassidy-Geiger, Yale University Press, New Haven – London 2008, s. 3-23; T. B e r n a t o w i c z, *Verzierte Cabinetter von Porcellain… Posthumanistyczne perspektywy badawcze społecznych relacji zbiorów porcelany*, „Studia Wilanowskie" 20(2012), s. 106-113.

[11] Por. U. P i e t s c h, *Die Porzellansammlung Augusts des Starken (1670-1733) im Japanischen Palais: ein gebautes Sinnbild für die Porzellanleidenschaft des Königs,* „Jahrbuch der Staatlichen Kunstsammlungen Dresden" 36(2010), s. 24-33; K. F r i e d r i c h s, S. H e r t z i g, H. K a r g e, *Das Japanische Palais in Dresden. Porzellanschloss – Staatsmonument – Museum. Konzeption und Baugeschichte*, Michael Imhof Verlag, Petersberg 2019, s. 165-174.

[12] Por. S. H e r t z i g, *Das barocke Dresden. Architektur einer Metropole des 18. Jahrhunderts*, Michael Imhof Verlag, Petersberg 2012, s. 134-138.

[13] R. G i e r m a n n, *Moritzburger Festkultur im augusteischen Zeitalter. Die Sorgen an den Nagel hängen*, Sandstein Verlag, Dresden 2015, s. 28.

nak dominowała skalą[14]. Wielkie sale (balowe) sytuowano na piano nobile, z reguły na osi obiektu, akcentując ich obecność w elewacji chociażby przez portes-fenêtres[15]. O prestiżowym i ambitnym programie ideowym świadczyło też wprowadzanie układów dwukondygnacyjnych, co widoczne było w pałacu Lubomirskich przy placu Wielopole – w inwentarzach w lat 1754-1762 wspominano o dwóch rzędach okien i balkonie muzycznym[16]. Ciekawym źródłem historycznym jest też opis rezydencji Potockich przy ulicy Rymarskiej, gdzie znajdowała się „sala wielka środkiem i przez cały pałac"[17], w której widocznych było „okien z dziedzińca wielkich trzy i od ogrodu trzy, nad wszystkimi także po trzy okna pomniejsze średnie w cyrkuł, a pobocznie w kwadrat, wszystkie taflowe"[18]. Na marginesie warto wspomnieć, że wystrój i wyposażenie wnętrz pałaców warszawskich – szczegółowo odnotowane w archiwaliach – wykazują bezpośrednie analogie do pałaców z obszaru Saksonii, zwłaszcza siedzib elit związanych z dworem królewskim, jak na przykład Heinricha Brühla przy Augustusstraße w Dreźnie (il. 2).

Bardziej zróżnicowana była lokalizacja jadalni. Mogły graniczyć z wielką salą, dzięki czemu w dogodny sposób dało się łączyć ich funkcje w czasie uroczystości. Taki układ widoczny jest na części projektów z lat pięćdziesiątych osiemnastego wieku dotyczących przebudowy pałacu Heinricha Brühla przy ulicy Wierzbowej. Analogiczną koncepcję wprowadzono w – ukształtowanej w tej samej dekadzie – siedzibie Mniszchów przy ulicy Miodowej[19]. Odmiennie prezentował się na przykład pałac Radziwiłłów (dawniej Koniecpolskich[20])

---

[14] Por. T. B e r n a t o w i c z, *Pałac Koniecpolskich-Radziwiłłów. Modernizacje i transformacje programu wnętrz na przełomie XVII i XVIII wieku*, „Biuletyn Historii Sztuki" 81(2019) nr 3, s. 405, ryc. 16.

[15] Por. *Wizyja pałacu warszawskiego Jana W. Mniszcha podkomorzego litewskiego*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, Zbiór Aleksandra Czołowskiego, sygn. DE-2566, s. 21n.; A. B a r c z y k, *„Wizyja pałacu w Warszawie na ulicy Miodowej". Architektura i wyposażenie rezydencji w czasach Jana Karola Mniszcha*, w: *Residentiae tempore belli et pacis. Materiały do badań i ochrony założeń rezydencjonalnych i obronnych*, red. P. Lasek, P. Sypczuk, Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2019, s. 21.

[16] *Inwentarze pałacu Antoniego Lubomirskiego w Warszawie (1754-1762)*, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Anteriora, Archiwum Gospodarcze Wilanowskie, sygn. 105, s. 29n., 34, 45.

[17] *Inwentarz pałacu warszawskiego Józefa hr. Potockiego starosty leżajskiego [oraz] miasteczka Leszna i z niego intraty rocznej, 1759*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. DE-16325, k. 6-7.

[18] Tamże.

[19] Por. *Wizyja pałacu warszawskiego Jana W. Mniszcha podkomorzego litewskiego*, s. 45; B a r c z y k, *Rezydencje rodu Mniszchów*, s. 334, 343.

[20] Por. Z. B a n i a, *Sibi, suisque et Patriae ornamento. Fundacje artystyczne Koniecpolskich w XV-XVII wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2021, s. 170n.

przy Krakowskim Przedmieściu. Jadalnia mieściła się w jego przyziemiu – do 1720 roku w ryzalicie północnym, a następnie w południowym[21].

OFICYNY GOSPODARCZE

Znaczenie odpowiedniego zaplecza gospodarczego potwierdzają listy dotyczące przebudowy pałacu Jana Klemensa Branickiego przy ulicy Miodowej[22]. W 1752 roku zakupiono przyległą posesję – z dawną siedzibą Puzynów (od strony Podwala)[23] – z zamiarem wzniesienia na tym miejscu nowej kuchni, piekarni, spichlerza, cukierni i browaru[24]. Prace prowadzono pod kierunkiem Jakuba Fontany, który od połowy stulecia przejął nadzór nad przekształceniami hetmańskiej rezydencji[25]. Przedmiotem troski właściciela był zarówno splendor form architektonicznych i pomieszczeń reprezentacyjnych, jak i szybka finalizacja budowy oficyn. W liście z Białegostoku, z 26 marca 1754 roku, zaznaczył on, że jeśli w chwili planowanego przyjazdu do Warszawy nie zastanie gotowej nowej kuchni i piekarni, pobyt w pałacu przy ulicy Miodowej będzie niemożliwy i konieczne stanie się znalezienie innego miejsca zamieszkania[26]. W stolicy dokonywano też zakupów licznych naczyń – wśród nich szkieł zdobionych herbem Gryf (kielichów „wiwatowych", karafek) – przeznaczonych do tamtejszej siedziby Branickiego[27].

---

[21] W dawnej, obszernej „sali stołowej" wprowadzono wówczas wtórne podziały i urządzono apartament (por. B e r n a t o w i c z, *Pałac Koniecpolskich-Radziwiłłów*, s. 405n.).

[22] Zob. I. K o z i e b r o d z k i, *Do Branickiego Jana Klemensa, 1748-1757*, Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Roskie, sygn. 10/18; *Korespondencja do Branickiego Jana Klemensa*, Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Roskie, sygn. 11/66.

[23] Por. O l e ń s k a, dz. cyt., s. 200n.

[24] Por. *Korespondencja do Branickiego Jana Klemensa*, s. 537n.; A. B a r t c z a k o w a, I. M a l i n o w s k a, *Pałac Branickich*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1974, s. 37-39.

[25] Por. A. B a r t c z a k o w a, *Jakub Fontana, architekt warszawski XVIII wieku*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1970, s. 113, 119, 308; T.S. J a r o s z e w s k i, *Księga pałaców Warszawy*, Interpress, Warszawa 1985, s. 25; M. K w i a t k o w s k i, *Architektura mieszkaniowa Warszawy: od potopu szwedzkiego do powstania listopadowego*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1989, s. 100, 102. Na polecenie Branickiego, równocześnie z pracami przy pałacu, Fontana angażował się w nową aranżację wnętrza kaplicy Baryczkowskiej przy kolegiacie św. Jana (por. A. B a r c z y k, J. S i t o, *Warszawa i Łowicz. Dwie kolegiackie kaplice Chrystusa Ukrzyżowanego w XVIII stuleciu*, „Techne. Seria nowa" 2020, nr 1(5), s. 73-75.

[26] Por. B a r t c z a k o w a, M a l i n o w s k a, dz. cyt., s. 39.

[27] Por. E. K o w e c k a, *Dwór „Najrządniejszego w Polszcze magnata"*, Instytut Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 1991, s. 219-220; M. B i s, *Nowożytne naczynia szklane znalezione w Warszawie – możliwości i ograniczenia badań*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej" 65(2017) nr 3, s. 390.

Rozmieszczenie zabudowań gospodarczych zależne było między innymi od topografii posesji. Bardzo ograniczone rozmiary parceli warszawskich – w odróżnieniu od rezydencji pod- i pozamiejskich, gdzie z reguły dysponowano większą przestrzenią – wymuszały wprowadzanie zwartej zabudowy i stopniowe obudowywanie dziedzińców paradnych. Jednym z licznych przykładów takich rozwiązań było wspomniane wcześniej założenie pałacowe krajczego koronnego Józefa Potockiego przy ulicy Rymarskiej (na terenie należącej do tego rodu jurydyki Leszno[28]). W połowie siedemnastego wieku Giovanni Battista Gisleni zaprojektował dla podskarbiego koronnego Bogusława Leszczyńskiego parterowy, dwutraktowy dwór, połączony galerią z oficynami na rzutach prostokątów. Od frontu, przed siedzibą, wydzielono czworokątny dziedziniec, którego wschodnią pierzeję zamknięto oficyną mieszczącą bramę i pomieszczenia gospodarcze[29]. W osiemnastym stuleciu, po przejęciu posesji przez Potockich, dwór przekształcono w piętrowy pałac, a pozostałe boki dziedzińca wypełniono oficynami. W efekcie plac został całkowicie otoczony zabudową, a pomieszczenia gospodarcze skomunikowano z główną, reprezentacyjną siedzibą. Inwentarz z roku 1759 potwierdza, że zachowano pierwotną lokalizację izb kuchennych, znajdujących się na prawo od bramy[30] – w północnej części dawnej oficyny frontowej (il. 3-4). Duża kuchnia, o oknach wychodzących między innymi na ulicę Rymarską, mieściła „ognisko murowane”[31], nad którym wznosił się wsparty na filarach komin. Nie zabrakło też mniejszych piecyków „do potraw”[32] i wielkiej szafy – zapewne przeznaczonej na składowanie naczyń. Z kuchnią sąsiadowała piekarnia z parą okien, wyposażona w dwa piece – w tym jeden z zielonych kafli. W kolejnym pomieszczeniu, na rzucie z czasów Leszczyńskich nazwanym po prostu izbą („posto”)[33], znajdowała się spiżarnia z półkami. W skrzydle frontowym odnotowano też drugą, mniejszą kuchnię[34]. Rezydencja Potockich stanowiła założenie w typie entre cour et jardin, a kompozycję parterów ogrodowych uchwycono chociażby na planach miasta sporządzonych przez Pierre’a Ricaud de Tirregaille’a. Poza

[28] Por. A. B a r c z y k, *Projekty Giovanniego Battisty Gisleniego dla warszawskiej jurydyki Leszczyńskich w zbiorach drezdeńskich*, „Roczniki Humanistyczne” 69(2021) nr 4, s. 137n.

[29] Por. A. M i ł o b ę d z k i, *Architektura polska XVII wieku*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1980, s. 25; N. M i k s - R u d k o w s k a, *Pałac Bogusława Leszczyńskiego w Warszawie i jego twórca G.B. Gisleni*, „Biuletyn Historii Sztuki” 46(1984) nr 2-3, s. 187n.; B a r c z y k, *Projekty Giovanniego*, s. 138.

[30] *Inwentarz pałacu warszawskiego Józefa hr. Potockiego starosty leżajskiego [oraz] miasteczka Leszna i z niego intraty rocznej, 1759*, k. 2-3.

[31] Tamże, k. 2.

[32] Tamże, k. 3.

[33] Por. M i k s - R u d k o w s k a, dz. cyt., s. 193, il. 4.

[34] *Inwentarz pałacu warszawskiego Józefa hr. Potockiego starosty leżajskiego [oraz] miasteczka Leszna i z niego intraty rocznej, 1759*, k. 2.

częścią czysto dekoracyjną i rekreacyjną wydzielono też „ogród kuchenny”[35] z grządkami przeznaczonymi pod uprawę warzyw[36]. Uzupełnieniem programu funkcjonalnego rezydencji były obiekty położone poza obrębem posesji, zlokalizowane na terenie warszawskiego Leszna. Pałac pełnił rolę siedziby właściciela jurydyki[37], co w oczywisty sposób przekładało się na możliwość stworzenia na jej obszarze odpowiedniego zaplecza gospodarczego, dobrze skomunikowanego z pałacem. W kontekście omawianych w niniejszym teście wątków kulinarnych na szczególną uwagę zasługuje browar, który znajdował się u zbiegu dzisiejszej Alei Solidarności i ulicy Żelaznej. Lokalizację jednoznacznie potwierdzają analizy źródeł rękopiśmiennych (wspominających między innymi o bramie od strony Woli)[38], ikonograficznych oraz współczesnej topografii Warszawy (il. 5). Na obszarze kompleksu znajdowały się między innymi: młyn, słodownia z pomieszczeniem na składowanie drewnianych naczyń i suszarnia słodu. Blisko bramy mieściła się „izba, w której się piwo zlewa”[39]. Inwentarz z roku 1768 dostarcza również informacji o wyposażeniu gmachu samego browaru, w którym stały dwa kotły – wielki służył do warzenia piwa, w mniejszym zaś gotowano chmiel – i stół „do składania słodu”[40]. Sprawne funkcjonowanie kompleksu browarnego ułatwiał dostęp do wody, zapewniony przez dwie studnie. Założeniu towarzyszył też ogród[41]. Układ zabudowy piwowarni przetrwał kolejne dekady. Na planie z pierwszej ćwierci dziewiętnastego wieku oznaczono młyn, budynek „starego” browaru, gorzelnię oraz dwie studnie („pompy”)[42]. Co ciekawe, dziś w miejscu jednego z ujęć wody z czasów Potockich znajduje się studnia oligoceńska.

Tendencja do okalania dziedzińca honorowego zwartą zabudową pojawiła się też w rezydencji Heinricha Brühla przy ulicy Wierzbowej. Również w tym przypadku inwestycja budowlana stanowiła modyfikację obiektu z wcześniejszego stulecia[43]. O randze siedziby zadecydowało kilka czynników, między innymi bliskość graniczącego z nią Pałacu Saskiego oraz fakt, że w latach

[35] Tamże, k. 9.

[36] Tamże.

[37] Por. B a r c z y k, *Projekty Giovanniego*, s. 135-139, przyp. 11.

[38] *Inwentarz dworku, browaru y cegielni [w Lesznie pod Warszawą] uczyniony r[ok]u 1768*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 2812/II, s. 9.

[39] Tamże, s. 9n.

[40] Tamże, s. 10.

[41] Tamże, s. 11.

[42] Rzut założenia w zbiorach Gabinetu Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie (sygn. G.R. 87).

[43] Por. C. G u r l i t t, *Warschauer Bauten aus der Zeit der sächsischen Könige*, Der Zirkel – Architekturverlag Berlin 1917, s. 35, 79n.; J. S i t o, *Das Warschauer Palais Brühl, seine Architekten und Bildhauer*, w: *Heinrich Graf von Brühl (1700-1763): ein sächsischer Mäzen in Europa*, red. U.C. Koch, C. Ruggero, Sandstein Verlag, Dresden 2017, s. 175-179.

1721-1733 znajdowała się w rękach Augusta II[44] – na zamówienie króla? powstały między innymi projekty nowej sali balowej (il. 6)[45]. Wobec powyższych faktów podjęcie przez Brühla decyzji o zakupie posesji (w roku 1750) oraz o stworzeniu wielkoskalowego założenia rezydencjonalnego wydaje się w pełni przemyślaną próbą ugruntowania własnej pozycji w środowisku polskiej magnaterii. Pochodzący z Turyngii minister i bliski współpracownik króla jest dziś powszechnie postrzegany jako potężny polityk i mecenas[46] – to trafna opinia, należy jednak pamiętać, że szlachectwo zdołał on uzyskać dopiero w roku 1748, a gdy dwa lata później wydał swą córkę Marię Amalię za marszałka nadwornego koronnego Jerzego Augusta Mniszcha, związek postrzegano jako mezalians[47]. Rozmach inwestycji znajduje odzwierciedlenie w licznych zachowanych projektach przebudowy, przygotowywanych przez czołowych architektów związanych z dworem królewskim[48]. W czasie prac prowadzonych w latach 1756-1759 zrealizowane zostały koncepcje, które opracował dyrektor Saskiego Urzędu Budowlanego w Warszawie Johann Friedrich Knöbel[49]. Przekształcenia objęły nie tylko korpus pałacu – do którego dodano między innymi mezzanino i dach mansardowy, a także wprowadzono nowe podziały i zadbano o wystrój wnętrz – ale też jego otoczenie. Wyzwanie stanowił nieregularny, wachlarzowy kształt parceli graniczącej z Pałacem Saskim (il. 7). Na rysunkach projektowych z lat pięćdziesiątych widoczne są różne próby optycznych korekt poprzedzającego korpus, trapezoidalnego dziedzińca. Otoczenie placu oficynami ustawionymi wzdłuż granic posesji – wskazują na nie niektóre ze szkiców[50] – było rozwiązaniem niewystarczającym. Z tego względu zdecydowano się na wprowadzenie dwóch stref: obszernego dziedzińca

[44] Por. J. S i t o, *Warszawski pałac Sanguszków w rękach Heinricha Brühla*, w: *Wokół Sanguszków. Dzieje – Kultura – Sztuka*, red. B. Bułdys, J. Skrabski, Muzeum Okręgowe w Tarnowie, Tarnów 2007, s. 129n.

[45] Por. W. H e n t s c h e l, *Die Sächsische Baukunst des 18. Jahrhunderts in Polen*, Henschelverlag Kunst u. Gesellschaft, Berlin 1967, s. 356n.

[46] Zob. M. H a r a l d, *König August III. und sein Minister Heinrich Graf von Brühl vor dem Schloss Moritzburg: zu einem Prospekt von Johann Alexander Thiele*, „Dresdener Kunstblätter" 44(2000) nr 4, s. 98-103; U.C. K o c h, *Heinrich Graf von Brühl – der sächsische Maecenas*, w: *Architektur und Kunst in der Ära des sächsischen Ministers Heinrich Graf von Brühl (1738-1763)*, red. T. Torbus, M. Hörsch, Jan Thorbecke Verlag, Ostfildern 2014, s. 221-235.

[47] Por. B a r c z y k, *Rezydencje rodu Mniszchów*, s. 214.

[48] Por. H e n t s c h e l, dz. cyt., s. 354-378.

[49] Por. H. K e l l e r, *Nachrichten von allen in Dresden lebenden Künstlern*, Dyk, Leipzig 1788, s. 90n.; A. L a u t e r b a c h, *Pałac Brühlowski w Warszawie,* „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności" 41(1936) nr 1, s. 9; J. S i t o, *Das Sendomirsche Palais – die Warschauer Residenz von Heinrich Brühl an der Wierzbowa-Straße Aspekte der Architektur und Stadtplanung*, w: *Architektur und Kunst in der Ära des sächsischen Ministers Heinrich Graf von Brühl (1738-1763)*, red. T. Torbus, M. Hörsch, Jan Thorbecke Verlag, Ostfildern 2014, s. 86.

[50] Por. H e n t s c h e l, dz. cyt., pl. 476n.

honorowego bezpośrednio przy pałacu i poprzedzającego go, węższego avant-cour. W efekcie zyskano klarowny, regularny plan, ponadto znacznie silniej wyeksponowano walory architektoniczne brühlowskiej siedziby. Sekwencja dwóch dziedzińców stanowiła też odpowiedź na potrzebę uwzględnienia funkcji ceremonialnych rezydencji. W niemal modelowy sposób wprowadzone zostało za pałacem założenie ogrodowe. Dwukondygnacyjne budynki, ujmujące cour d'honneur, uzyskały elewacje z podziałami ramowymi. W przyziemiu, w zachodniej części południowej oficyny – zatem w bliskim sąsiedztwie pałacu – ulokowano w przyziemiu kuchnię i piekarnię (il. 8). Oczekiwania saskiego ministra względem odpowiedniej oprawy ważnych uroczystości – także kulinarnej – były bardzo wysokie. Przywołać wystarczy słynny porcelanowy Schwanenservice (serwis łabędzi), wykonany w miśnieńskiej manufakturze[51] (il. 9-10). Liczący dwa tysiące dwieście elementów zestaw przechowywano w rezydencji Brühla w Brodach[52], jako że podejmowano tam podróżującego między Warszawą a Dreznem króla[53]. Z licznych przekazów na temat aktywności kulturalno-towarzyskiej ministra wspomnieć można choćby fakt, że organizował uczty, bale i koncerty nie tylko w prywatnych siedzibach, ale też na terenie rezydencji królewskich – na przykład w ogrodzie warszawskiego Zamku Królewskiego[54]. Uroczystości ku czci hrabiego celebrowano też na Marymoncie – między innymi obchodzone „przy pięknej [...] illuminacyji"[55] i „stołach wspaniale zastawionych"[56] imieniny.

---

[51] Szerzej na temat brühlowskiego serwisu zob. F. R e i c h e l, *Das Schwanenservice und sein Auftraggeber: zu einer Sonderausstellung der Porzellansammlung im Dresdener Schloss vom 6. Mai bis 13. August 2000*, „Dresdener Kunstblätter" 44(2000) nr 4, s. 107-111; I. K o c h, *Schwanenservice. Meissener Porzellan für Heinrich Graf von Brühl; Dresden, Schloss; bis 13. August*, „Weltkunst" 70(2000), s. 1110; *Schwanenservice. Meissener Porzellan für Heinrich Graf von Brühl*, red. U. Pietsch, Edition Lepizig, Berlin 2000; C. S a l l a n i - G e i ß d o r f, *„...vor Ihro Excellenz den Herrn Graffen von Brühl": das Schwanenservice*, „Dresdener Kunstblätter" 58 (2014) nr 2, s. 54-58; G. W e i s b e r g, *A Taste for Porcelain: The Virginia A. Marten Collection of Decorative Arts*, University of Notre Dame, Notre Dame, Indiana, 2014, s. 36-39; C. B o d i n e k, *Ein Meissener Porzellanservice für den Grafen: das Brühl'sche Allerlei*, „Keramos" 2017, nr 235-236, s. 4-134. Na temat innego rodzaju zastawy projektowanej dla saskiego ministra zob. M. C a s s i d y - G e i g e r, *A Lemon Tree for the Prime Minister's Table? Two Drawings in Dresden for a Silver Centrepiece for Heinrich, Count von Brühl*, „Silver Studies: The Journal of the Silver Society" 32(2015), s. 29n.

[52] Por. J. S i t o, *Porcelana miśnieńska w Warszawie. Z badań nad inwentarzami rezydencji magnaterii warszawskiej*, „Studia Wilanowskie" 20(2012), s. 117.

[53] Na temat roli pałaców i dworów położonych przy trakcie pocztowym por. np. T. B e r n a t o w i c z, *Czekając na króla. Barokowe rezydencje między Warszawą a Dreznem przy trakcie pocztowym Augusta III z 1750 roku*, „Quart" 2020, nr 2(56), s. 74, 79n.

[54] Właśnie tam 16 lipca 1750 roku Heinrich Brühl zorganizował koncert – kantatę na tę okazję skomponował Friedrich August von König (Ż ó r a w s k a - W i t k o w s k a, dz. cyt., s. 98; B a r c z y k, *Rezydencje rodu Mniszchów*, s. 215).

[55] „Gazety Polskie" 1735, nr 52, s. 3.

[56] Tamże, s. 4.

Odmienny układ urbanistyczny i funkcjonalny wprowadzano w siedzibach magnackich pozbawionych dziedzińca honorowego, poprzedzającego elewację frontową. Przykład stanowić może rezydencja Jana Karola Mniszcha przy ulicy Miodowej. Pałac uzyskał nowy kształt w wyniku rozbudowy wcześniejszego dworu Brzostowskich[57], przeprowadzonej w końcu lat pięćdziesiątych osiemnastego wieku pod kierunkiem Jakuba Fontany[58]. Do głównego dostawiono pod kątem prostym, od strony ulicy Kapitulnej, skrzydło boczne – wyodrębnione w bryle, lecz przestrzennie i funkcjonalnie połączone z pałacem[59] (il. 11). W tej części ulokowano pomieszczenia stanowiące między innymi zaplecze gospodarcze. W skrzydle wprowadzono też dodatkową kondygnację, określaną w źródłach mianem antresoli[60], maksymalnie wykorzystując dostępną przestrzeń i obniżając wysokość sal[61]. O utylitarnym charakterze wnętrz świadczyła ponadto obecność prostych, sosnowych posadzek i drewnianych stropów. Zgodnie z wykazem mobiliów i inwentarzem z roku 1760 w przyziemiu mieściła się cukiernia z trzema oknami wychodzącymi na ulicę Miodową, wyposażona w moździerz do tarcia migdałów[62]. W pomieszczeniu widniały wmurowane w ścianę fajerki i dwa piece: żelazny cukierniczy oraz „prosty, zielony, przez pułap przechodzący"[63], czyli doprowadzający ciepło do znajdującego się na antresoli kredensu. Codzienne przygotowywanie posiłków ułatwiała też „kuchenka do gotowania kawy"[64] w obrębie piano nobile. Na tej samej kondygnacji, bezpośrednio w głównym korpusie pałacu, znajdowała się jadalnia z przylegającym do niej kolejnym kredensem[65]. W piwnicy bocznego skrzydła mieściła się lodownia, do której z ulicy Kapitulnej wrzucano bryły zamrożonej wody. Wprowadzenie pomieszczeń kuchennych do gmachu integralnie zespolonego z reprezentacyjną siedzibą wynikało z bieżących potrzeb właścicieli i topografii posesji. Co oczywiste, wzniesiono również od strony wewnętrznych dziedzińców (il. 12). Kryta gontem oficyna, w której gotowano i wypiekano pożywienie, skomunikowana była z pałacem korytarzem o konstrukcji sza-

[57] Co ciekawe, zarówno wtedy, jak w roku 1743, gdy dwór znajdował się z rękach Konstancji z Gnińskich Czapskiej (por. B a r c z y k, *„Wizyja pałacu w Warszawie na ulicy Miodowej"*, s. 15), jako główny wjazd traktowano bramę od ul. Podwale. Dostęp do posesji od tej strony zachowano w czasach Mniszchów, lecz dokonano de facto reorientacji zabudowy, eksponując fasadę od ul. Miodowej.

[58] Por. B a r t c z a k o w a, dz. cyt., s. 128n.; K w i a t k o w s k i, dz. cyt., s. 124.

[59] Por. B a r c z y k, *„Wizyja pałacu w Warszawie na ulicy Miodowej"*, s. 16n., 19.

[60] Por. *Wizyja pałacu warszawskiego Jana W. Mniszcha podkomorzego litewskiego*, s. 9.

[61] Por. B a r c z y k, *„Wizyja pałacu w Warszawie na ulicy Miodowej"*, s. 17.

[62] Por. *Wizyja pałacu warszawskiego Jana W. Mniszcha podkomorzego litewskiego*, s. 7; Barczyk, *Rezydencje rodu Mniszchów*, s. 325.

[63] Por. *Wizyja pałacu warszawskiego Jana W. Mniszcha podkomorzego litewskiego*, s. 7.

[64] Tamże, s. 33

[65] Tamże s. 45n.; B a r c z y k, *„Wizyja pałacu w Warszawie na ulicy Miodowej"*, s. 26n.

chulcowej, przeznaczonym „dla noszenia jedzenia”[66]. Na wyposażenie kuchni składały się dwa kominy (nakrywające piecyki do podgrzewana rondli oraz dwa paleniska), para sosnowych stołów i dwie wielkie dębowe misy. W sąsiedniej izbie znajdowała się piekarnia z dwuczeluściowym piecem[67]. W inwentarzu odnotowano też sklepioną piwnicę oraz dwie spiżarnie, dostawione do owej oficyny – zapewne w nich ustawiano wspomniane w wykazie naczyń porcelanowe słoje z konfiturami[68]. Niezbędną do prac kuchennych wodę czerpano z ocembrowanej studni, usytuowanej na brukowanym dziedzińcu[69]. Wśród zapasów przechowywanych na terenie mniszchowskiej rezydencji, udokumentowanych w opisywanym regestrze, wymieniono znaczne ilości wina (jedną beczkę oraz dwieście sześćdziesiąt sześć butelek węgierskiego, sześćdziesiąt trzy butelki francuskiego i osiemdziesiąt jeden małych buteleczek cypryjskiego), a także inne trunki – miody, wiśniak i gdańską wódkę[70].

Dobrze udokumentowana jest też zabudowa posesji Lubomirskich przy placu Wielopole (placu Żelaznej Bramy). W inwentarzach w lat 1754, 1758, 1759 i 1762 zawarto zgodny przekaz dotyczący zarówno wspomnianego wcześniej pałacu, jak i lokalizacji oraz wyposażenia oficyn[71]. Budynki kuchenne usytuowano przy dziedzińcu ze studnią, naprzeciwko stajni. Od strony bramy wejściowej widoczna była spiżarnia, nazywana też magazynem. W głównej kuchni znajdowały się piece – największy z nich otaczały cztery podpory dźwigające wyprowadzany nad dach komin – oraz dwa stoły. W sąsiedniej „izbie do roboty kucharskiej”[72] było kolejne palenisko, a wśród mobilów odnotowano stolnice pełniące funkcje tac. Program użytkowy oficyn przeznaczonych na cele kulinarne obejmował też dwie dodatkowe izby, cukiernię[73], kredens, stancję dla kuchmistrza, a także miejsca do składowania wiktuałów, takie jak „loch na warzywa”[74] i piwnica, w której leżakowały wina (w roku 1754 wyliczono przechowywano w niej siedemdziesiąt siedem butelek, w tym trzydzieści dwie wina burgundzkiego, po szesnaście szampańskiego i reńskiego oraz trzyna-

[66] Por. *Wizyja pałacu warszawskiego Jana W. Mniszcha podkomorzego litewskiego*, s. 51; Barczyk, *Rezydencje rodu Mniszchów*, s. 509.

[67] W pomieszczeniu znajdował się też piecyk kaflowy. Piekarnia została przedzielona w połowie wysokości – w pozyskanej górnej części urządzono dodatkową izbę (por. *Wizyja pałacu warszawskiego Jana W. Mniszcha podkomorzego litewskiego*, s. 52).

[68] *Regestr mobiliów i inszych rzeczy Ś.P. JW Mniszcha podkomorzego WW X Litt w pałacu warszawskim znajdujących się do przewiezienia trudnych*, s. 22.

[69] *Wizyja pałacu warszawskiego Jana W. Mniszcha podkomorzego litewskiego*, s. 50n.

[70] *Regestr mobiliów i inszych rzeczy Ś.P. JW Mniszcha podkomorzego WW X Litt w pałacu warszawskim znajdujących się do przewiezienia trudnych*, s. 28.

[71] *Inwentarze pałacu Antoniego Lubomirskiego w Warszawie (1754-1762)*, s. 5, 20n.

[72] Tamże, s. 5.

[73] Tamże, s. 6.

[74] Tamże, s. 5.

ście węgierskiego). W suterenach znajdowały się też naczynia na alkohol: czterdzieści beczek przeznaczonych na piwo dziewięćdziesiąt siedem gąsiorów i osiemnaście butelek oraz wykonane ze szkła karafki[75]. W dokumentach z roku 1745 wyszczególniono część mobiliów należących do Antoniego Lubomirskiego, a przechowywanych u karmelitów na Lesznie. Należały do nich wyroby porcelanowe – garnitury stołowe, „osóbki"[76] czy figurki zwierząt[77].

NACZYNIA I FORMY CUKIERNICZE

Cennych wskazówek na temat oprawy uroczystości i wyglądu potraw dostarczyć mogą wykazy mobiliów użytkowanych w pałacowych cukierniach. Warto przywołać choć jeden z tego rodzaju zestawów naczyń, sztućców i foremek. Ciekawym i dość reprezentatywnym przykładem jest „regestr" omówionej wyżej rezydencji Jana Karola Mniszcha przy ulicy Miodowej, w którym wyszczególniono przedmioty z izby cukierniczej[78]. Do jej wyposażenia należały wyroby miedziane (durszlak, kociołki, łyżki i foremki różnej wielkości), mosiężne (waga z czterofuntowym odważnikiem, moździerz z tłuczkiem, kociołek), cynowe (między innymi dwadzieścia cztery fajerki pozwalające na podgrzewanie talerzy), prezmentalowe (grabki, łyżki, „lichtarze" pod szklane puchary) i żelazne (drugi moździerz z tłuczkiem i podstawka pod garnek), a ponadto dziewięćdziesiąt różnorodnych foremek wykonanych z ołowiu. Ciekawie prezentowała się kolekcja naczyń blaszanych, takich jak „schody do cukru"[79], piramidy i formy do ich tworzenia[80]. Zespół przedmiotów dopełniały srebrne łyżeczki do lodu, ozdobne patery określane jako „zwierciadła do cukrów"[81] w liczbie czterech sztuk, foremki drewniane i wyroby szklane, obejmujące tafle do serwowania słodyczy, czy też „latarnie ad instar pucharów"[82].

Pozornie proste zestawienie naczyń i foremek – pomijające walory estetyczne i jedynie sporadycznie zawierające identyfikację ich kształtów – po-

[75] Tamże, s. 8.

[76] Por. *Wykazy mienia ruchomego Antoniego Lubomirskiego w Warszawie (1745)*, Archiwum Główne Akt Dawnych, Anteriora, Archiwum Gospodarcze Wilanowskie, sygn. 97, s. 5.

[77] Tamże, s. 3, 5.

[78] Por. *Regestr mobiliów i inszych rzeczy Ś.P. JW Mniszcha podkomorzego WW X Litt w pałacu warszawskim znajdujących się do przewiezienia trudnych*, s. 22n.

[79] Tamże, s. 23

[80] Z blachy wykonane też były proste przyrządy cukiernicze, takie jak lejki, durszlak, czy podłużne foremki o bliżej niesprecyzowanym w wykazach przeznaczeniu (por. tamże, s. 23).

[81] *Regestr mobiliów i inszych rzeczy Ś.P. JW Mniszcha podkomorzego WW X Litt w pałacu warszawskim znajdujących się do przewiezienia trudnych*, s. 22.

[82] Tamże, s. 23.

zwala na wskazanie szerszego kontekstu kulturowego, w jakim funkcjonowali polscy magnaci. Obecność moździerzy przywodzi na myśl ucieranie migdałów i wciąż modne w osiemnastym wieku wyroby z marcepanu[83]. Interpretacja jest tym bardziej oczywista, że w *Wizyji pałacu warszawskiego Jana W. Mniszcha podkomorzego litewskiego* wprost odnotowano, że w cukierni – jak zostało wcześniej powiedziane – znajduje się moździerz przeznaczony do tarcia właśnie tych bakalii[84]. Migdały posiadały zresztą szerokie zastosowanie w kuchni staropolskiej. Stanowiły dodatek do ryb, robiono z nich polewki, ciasta i torty, blamas (rodzaj galarety), a także obermus – potrawę zawierającą cukier, wino i cynamon[85] – oraz pieczone obwarzanki i makarony[86].

Dragant, w odróżnieniu od marcepanu, nie zachował do dziś swojej popularności. W dobie saskiej stanowił jednak lubiany przysmak. Wytwarzano go z masy stanowiącej połączenie żelatyny, drobno zmielonego cukru i wody[87]. Mianem dragantu nazywano też odmianę rośliny i pozyskiwany z niej kleisty sok[88], dodawany do ciast i dekoracyjnych struktur zwanych trionfi[89], dla których wzorce i receptury popularyzowane były między innymi za sprawą wydawnictw francuskich (il. 13)[90]. O popularności wyrobów z żelatynowej pasty świadczy wzmianka zawarta w pamiętniku Jędrzeja Kitowicza, wspominającego je jako część „trzeciego dania", złożonego z ozdobnie formowanych cukrów i owoców[91]. W opisywanej rezydencji mniszchowskiej przy ulicy

---

[83] Por. J. K u c h t a, *„Kiedy się niebo na to zgodziło, a Kościół pobłogosławił" – staropolski ceremoniał ślubny*, w: *Człowiek w teatrze świata. Studia o historii i kulturze dedykowane Profesorowi Stanisławowi Grzybowskiemu z okazji osiemdziesiątych urodzin*, red. B. Popiołek, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2010, s. 36n.

[84] Por. *Wizyja pałacu warszawskiego Jana W. Mniszcha podkomorzego litewskiego*, s. 7.

[85] Por. Ł. G o ł ę b i o w s k i, *Domy i dwory: przy tém opisanie apteczki, kuchni, stołów, uczt, biesiad, trunków i pijatyki: łaźni i kąpieli; łóżek, pościeli, ogrodów, powozów i koni; błaznów i karłów, wszelkich zwyczajów dworskich i różnych obyczajowych szczegółów*, Nakład autora, Warszawa 1830, s. 47.

[86] Por. S. C z e r n i e c k i, *Compendium Ferculorum albo Zebranie Potraw*, Drukarnia Schedlów, Kraków 1682, s. 50, 72, 81n., 92.

[87] Por. G o ł ę b i o w s k i, dz. cyt., s. 58.

[88] Por. K o w e c k a, dz. cyt., s. 192.

[89] Na temat sposobu tworzenia trionfi por. H. O s i e c k a - S a m s o n o w i c z, *O weselu książąt Lubomirskich w Połonnem (1755). Cukrowych trionfi i fajerwerkach Jana de Witte*, w: *Miraże natury i architektury. Prace naukowe dedykowane Profesorowi Tadeuszowi Bernatowiczowi*, red. A. Barczyk, P. Gryglewski, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2021, s. 195.

[90] Do najsłynniejszych przykładów należy dzieło Josepha Gilliersa (zob. J. G i l l i e r s, *Le Cannameliste français, ou Nouvelle instruction pour ceux qui désirent d'apprendre l'office, rédigé en forme de dictionnaire*, Jean-Baptiste-Hiacinthe Leclerc, Nancy 1768).

[91] Por. J. K i t o w i c z, *Opis obyczajów i zwyczajów za panowania Augusta III*, Nakładem B.M. Wolffa, Petersburg–Mohylew 1855, t. 2, s. 98; por. też: O s i e c k a -S a m s o n o w i c z, dz. cyt., s. 196.

Miodowej około roku 1760 znajdowało się dziesięć drewnianych foremek służących do przygotowywania dragantowych deserów[92].

Różnorodność blach i foremek znajdujących się w wyposażeniu cukierni z pewnością ułatwiała tworzenie deserów o wysokich walorach estetycznych. Sięgano do wzorów zawartych w wydawanych woluminach, ale też dążono do kreowania zindywidualizowanych kształtów – odzwierciedlających na przykład inicjały („cyfry") lub rodowe herby[93]. Dekoracyjne wyroby cukiernicze stanowiły uwieńczenie uczt i podkreślały rangę gospodarzy, stąd tak wielką wagę przykładano do sposobu ich podania[94]. Efektem zamiłowania do smacznych, a zarazem pięknie serwowanych słodyczy, obecnego także w kręgu osiemnastowiecznej magnaterii warszawskiej, była estyma, jaką darzono cukierników i konfiturników[95]. Rola zagranicznych i rodzimych publikacji oraz wpisanie się w ówczesną modę wydają się zjawiskiem oczywistym. Należy podkreślić, że bezpośrednim i co najmniej równie istotnym punktem odniesienia dla stołecznych elit pozostawał dwór królewski. Przepych uroczystości organizowanych ku czci Wettynów – wyrażony w pełni choćby podczas obchodów zaślubin przyszłego Augusta III (saskiego elektora Fryderyka Augusta II) w roku 1719 – stanowi dobrze udokumentowany rozdział w dziejach osiemnastowiecznej kultury europejskiej[96]. Ważnymi wydarzeniami towarzyskimi w życiu elit magnackich były tradycyjne jesienne pobyty w pałacu myśliwskim Hubertusburg w Wermsdorfie[97], gdzie celebrowano między innymi urodziny Augusta III, przypadające 7 października[98]. Z kolei 3 listopada obchodzono

---

[92] Por. *Regestr mobiliów i inszych rzeczy Ś.P. JW Mniszcha podkomorzego WW X Litt w pałacu warszawskim znajdujących się do przewiezienia trudnych*, s. 23.

[93] O s i e c k a - S a m s o n o w i c z, dz. cyt., s. 196.

[94] Por. J. D i S c h i n o, *Arte dolciaria barocca. I segreti del credenziere di Alessandro VII. Intorno a un manoscritto inedito*, Gangemi Editore, Roma 2015, s. 17-42, 44-48; O s i e c k a - S a m s o n o w i c z, dz. cyt., s. 193, 195.

[95] Por. *Moda bardzo dobra smażenia różnych konfektów i innych słodkości, a także przyrządzania wszelakich potraw, pieczenia chleba i inne sekreta gospodarskie i kuchenne*, oprac. J. Dumanowski, R. Jankowski, Muzeum Pałac w Wilanowie, Warszawa 2011, s. 31-35; K. K u r a s, *Czy „Le cuisinier françois" zmienił polską kuchnię w czasach nowożytnych? Przyczynek do zagadnienia kulinarnych wzorców*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne" 2016, nr 3(143), s. 440-442.

[96] Por. *Ostatnie wielkie widowisko barokowej Europy. Polskie relacje z uroczystości weselnych Fryderyka Augusta i Marii Józefy w Wiedniu i Dreźnie w 1719 r.*, oprac. K. Kuras, J. Pabian, Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica", Kraków 2015, s. 9n., 29-132.

[97] Co ważne, Hubertusburg był ważnym wzorem dla inicjatyw architektonicznych podejmowanych na terenie Rzeczypospolitej (por. S. D e l a n g, *Seine Baugeschichte und Seine Stellung innerhalb der eurpäischen Schlossbaukunst des 18. Jahrhunderst*, w: *Die königliche Jagdresidenz Hubertusburg und der Frieden von 1763*, red. D. Syndram, Staatliche Kunstsammlungen Dresden, Dresden 2013, s. 34-44; B a r c z y k, *Rezydencje rodu Mniszchów*, s. 143-145, 164).

[98] Por. Ż ó r a w s k a - W i t k o w s k a, dz. cyt., s. 91.

dzień św. Huberta, patrona łowiectwa[99]. W związku z cukiernictwem warto przywołać słodkie dekoracje uczt, które następowały wieczorem, po polowaniach i były relacjonowane w prasie. W jednym numerów „Gazet Polskich" pisano, że pod koniec dnia odbyła się: „wspaniała kollacyja przy rezonacyji kapelli, gdzie stoły cukrami, łowy reprezentującymi, zastawione były; tamże znajdował się jeleń uciekający, z cukru robiony, którego psy gończe z cukrów goniły i pikierowie z trąbami, także na koniach cukrowych i sami z cukry będąc dojeżdżali"[100]. Na marginesie warto wspomnieć, że równie ciekawym wątkiem, lecz wykraczającym poza ramy niniejszego opracowania, jest zdobienie wytrawnych posiłków, w tym pasztetów formowanych na kształt zwierząt – na przykład jeleni[101] czy stworzeń morskich (il. 14).

*

Przeanalizowane przykłady oficyn warszawskich rezydencji kształtowanych i użytkowanych w czasach Augusta III uwidaczniają główne, wiodące cechy koncepcji urbanistycznych, obecne również w przypadku innych siedzib magnackich. Zabudowania i pomieszczenia kuchenne – ze względu na swą skromną formę – pozostają na marginesie badań nad głównymi nurtami przemian w sztuce nowożytnej. Powyższy temat lokuje się na styku badań nad architekturą (bryłą, układem izb), rzemiosłem (naczyniami, sztućcami), historią kulinariów i życiem elit. Jak zasygnalizowano na wstępie, szczególnie ważne jest głębsze spojrzenie na przekazy źródłowe, w których wiele informacji – pozornie błahych – stanowi odzwierciedlenie kultury z okresu panowania Wettynów. Utylitarny i efemeryczny charakter przestrzeni przeznaczonych do przyrządzania potraw nie umniejsza ich roli w codziennym funkcjonowaniu siedzib pełniących funkcje ceremonialne. Na oficyny należy więc patrzeć przez pryzmat magnackiej Festkultur[102], dzięki której pomieszczenia kuchenne i ich wyposażenie wpisują się w szerszy kontekst, a dotyczące ich badania uzupełniają stan wiedzy o kulisach funkcjonowania warszawskich pałaców oraz aspiracjach ich właścicieli.

---

[99] Por. T. C i e s i e l s k i, *Propagandowy wymiar uroczystości dworskich w pierwszych latach panowania Augusta III*, „Wieki Stare i Nowe" 8(2015) nr 13, s. 62.

[100] „Gazety Polskie" 1736, nr 20, s. 1.

[101] Por. T. K u s t e r, *Fresh & local. Kochbücher der frühen Neuzeit*, w: *Feste feiern*, s. 112n.

[102] Por. G i e r m a n n, dz. cyt., s. 17-31; A s s m a n n, dz. cyt.; Ö z e l, dz. cyt.; P f a f f e n b i c h l e r, dz. cyt.; W a t a n a b e - O' K e l l y, dz. cyt.

BIBLIOGRAFIA / BIBLIOGRAPHY

Assmann, Aleida. "Fest als kulturelle Selbstinszenierungen." In *Feste feiern*. Edited by Sabine Haag and Gudrun Swoboda. Wien: Kunsthistorisches Museum Wien, 2016.

Bania, Zbigniew. *Sibi, suisque et Patriae ornamento: Fundacje artystyczne Koniecpolskich w XV-XVII wieku.* Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2021.

Barczyk, Alina. "Projekty Giovanniego Battisty Gisleniego dla warszawskiej jurydyki Leszczyńskich w zbiorach drezdeńskich." *Roczniki Humanistyczne* 69, no. 4 (2021): 135–57.

———. *Rezydencje rodu Mniszchów w czasach saskich: Historia i treści ideowe architektury*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2021.

———. "'Wizyja pałacu w Warszawie na ulicy Miodowej': Architektura i wyposażenie rezydencji w czasach Jana Karola Mniszcha." In *Residentiae tempore belli et pacis: Materiały do badań i ochrony założeń rezydencjonalnych i obronnych*. Edited by Piotr Lasek and Piotr Sypczuk. Warszawa: Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, 2019.

Barczyk, Alina, and Jakub Sito. "Warszawa i Łowicz: Dwie kolegiackie kaplice Chrystusa Ukrzyżowanego w XVIII stuleciu." *Techne: Seria nowa*, no. 1(5) (2020): 61–94.

Bartczakowa, Aldona. *Jakub Fontana, architekt warszawski XVIII wieku*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1970.

Bartczakowa, Aldona, and Irena Malinowska. *Pałac Branickich.* Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1974.

Bernatowicz, Tadeusz. "Czekając na króla: Barokowe rezydencje między Warszawą a Dreznem przy trakcie pocztowym Augusta III z 1750 roku." *Quart*, no. 2(56) (2020): 70–90.

———. *Mitra i buława: królewskie ambicje książąt w sztuce Rzeczypospolitej szlacheckiej (1697−1763)*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2011.

———. "Pałac Koniecpolskich-Radziwiłłów: Modernizacje i transformacje programu wnętrz na przełomie XVII i XVIII wieku." *Biuletyn Historii Sztuki* 81, no. 3 (2019): 389–413.

———."'Serce tobie królu Auguście Warszawa otwiera': Łuk triumfalny na cześć wjazdu króla Augusta III w 1734 roku." In *Między architekturą nowoczesną a tradycyjną [...] między konstrukcją a formą: Prace naukowe dedykowane Profesorowi Krzysztofowi Stefańskiemu.* Edited by Tadeusz Bernatowicz, Piotr Gryglewski, and Daria Rutkowska-Siuda. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

———. "Verzierte Cabinetter von Porcellain... Posthumanistyczne perspektywy badawcze społecznych relacji zbiorów porcelany." *Studia Wilanowskie* 20 (2012): 106–13.

Bis, Magdalena. "Nowożytne naczynia szklane znalezione w Warszawie – możliwości i ograniczenia badań." *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 65, no. 3 (2017): 371–96.

Bodinek, Claudia. "Ein Meissener Porzellanservice für den Grafen: das Brühl'sche Allerlei." *Keramos*, no. 235–236 (2017): 4-134.

Cassidy-Geiger, Maureen. "A Lemon Tree for the Prime Minister's Table? Two Drawings in Dresden for a Silver Centrepiece for Heinrich, Count von Brühl." *Silver Studies: The Journal of the Silver Society* 32 (2015): 29–30.

———. "Porcelain and Prestige: Princely Gifts and 'White Gold' from Meissen." In *Fragile Diplomacy, Meissen Porcelain for European Courts, 1710-1763*. Edited by Maureen Cassidy-Geiger. New Haven – London, Yale University Press, 2008.

Ciesielski, Tomasz. "Propagandowy wymiar uroczystości dworskich w pierwszych latach panowania Augusta III." *Wieki Stare i Nowe* 8, no. 13 (2015): 46–68.

Czerniecki, Stanisław. *Compendium Ferculorum albo Zebranie Potraw*. Kraków: Drukarnia Schedlów, 1682.

Delang, Steffen. "Seine Baugeschichte und Seine Stellung innerhalb der eurpäischen Schlossbaukunst des 18. Jahrhunderst." In *Die königliche Jagdresidenz Hubertusburg und der Frieden von 1763.* Edited by Dirk Syndram. Dresden: Staatliche Kunstsammlungen Dresden, 2013.

Di Schino, June. *Arte dolciaria barocca: I segreti del credenziere di Alessandro VII; Intorno a un manoscritto inedito.* Roma: Gangemi Editore, Roma 2015.

Dumanowski, Jarosław, and Rafał Jankowski, eds. *Moda bardzo dobra smażenia różnych konfektów i innych słodkości, a także przyrządzania wszelakich potraw, pieczenia chleba i inne sekreta gospodarskie i kuchenne.* Warszawa: Muzeum Pałac w Wilanowie, 2011.

Friedrichs, Kristina, Stefan Hertzig, and Henrik Karge. *Das Japanische Palais in Dresden: Porzellanschloss–Staatsmonument–Museum; Konzeption und Baugeschichte.* Petersberg: Michael Imhof Verlag, 2019.

Gazety Polskie, no. 52 (1735).

Gazety Polskie, no. 20 (1736).

Giermann, Ralf. *Moritzburger Festkultur im augusteischen Zeitalter: Die Sorgen an den Nagel hägen*. Dresden: Sandstein Verlag, 2015.

Gilliers, Joseph. *Le Cannameliste français, ou Nouvelle instruction pour ceux qui désirent d'apprendre l'office, rédigé en forme de dictionnaire…,* Jean-Baptiste-Hiacinthe Leclerc, Nancy 1768.

Gołębiowski, Łukasz. *Domy i dwory: przy tém opisanie apteczki, kuchni, stołów, uczt, biesiad, trunków i pijatyki: łaźni i kąpieli; łóżek, pościeli, ogrodów, powozów i koni; błaznów i karłów, wszelkich zwyczajów dworskich i różnych obyczajowych szczegółów*. Warszawa: printed by the author, 1830.

Gurlitt, Cornelius. *Warschauer Bauten aus der Zeit der sächsischen Könige*. Berlin: Der Zirkel – Architekturverlag, 1917.

Feste Feiern. Edited Sabine Haag and Gudrun Swoboda. Wien: Kunsthistorisches Museum Wien, 2016.

Hagger, Conrad. *Neues Saltzburgisches Kochbuch*. Augsburg: J. Loter, 1718–1719.

Harald, Marx. "König August III. und sein Minister Heinrich Graf von Brühl vor dem Schloss Moritzburg: zu einem Prospekt von Johann Alexander Thiele." *Dresdener Kunstblätter* 44, no. 4 (2000): 98–106.

Hentschel, Walter. *Die Sächsische Baukunst des 18. Jahrhunderts in Polen*. Berlin: Henschelverlag Kunst u. Gesellschaft, 1967.

Hertzig, Stefan. *Das barocke Dresden: Architektur einer Metropole des 18. Jahrhunderts.* Petersberg: Michael Imhof Verlag, 2012.

Inwentarze pałacu Antoniego Lubomirskiego w Warszawie (1754-1762). Archiwum Główne Akt Dawnych, Anteriora, Archiwum Gospodarcze Wilanowskie. Manuscript [accession number] 105.

Inwentarz dworku, browaru y cegielni [w Lesznie pod Warszawą] uczyniony r[ok] u 1768. Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu. Manuscript [accession number] 2812/II.

Inwentarz pałacu warszawskiego Józefa hr. Potockiego starosty leżajskiego [oraz] miasteczka Leszna i z niego intraty rocznej, 1759. Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu. Manuscript [accession number] DE-16325.

Karlsen, Anja. *Das mitteleuropäische Treppenhaus des 17. und 18. Jahrhunderts als Schaubühne repräsentativer Inszenierung.* Petersberg: Michael Imhof Verlag, 2015.

Keller, Heinrich. *Nachrichten von allen in Dresden lebenden Künstlern*. Leipzig: Dyk, 1788.

Keller, Katrin. "Dresden schien zu meiner Zeit ein rechtes bezaubertes Land ..." Zur Festkultur am Hofe Augusts des Starken." In *Von der Elbe bis an die 6 Seine: Kulturtransfer zwischen Sachsen und Frankreich im 18. und 19. Jh.* Edited by Michel Espagne and Matthias Middell. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 1993.

Kitowicz, Jędrzej. *Opis obyczajów i zwyczajów za panowania Augusta III.* Vol. 2. Petersburg and Mohylew, B. M. Wolff, 1855.

Koch, Ingrid. "Schwanenservice: Meissener Porzellan für Heinrich Graf von Brühl; Dresden, Schloss, 6. Mai bis 13. August." *Weltkunst* 70 (2000): 1110.

Koch, Ute Christina. "Heinrich Graf von Brühl – der sächsische Maecenas." In *Architektur und Kunst in der Ära des sächsischen Ministers Heinrich Graf von Brühl (1738-1763)*. Edited by Tomasz Torbus and Markus Hörsch. Ostfildern: Jan Thorbecke Verlag, 2014.

Korespondencja do Branickiego Jana Klemensa. Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Roskie. Manuscript [accession number] 11/66.

Koziebrodzki, Ignacy. *Do Branickiego Jana Klemensa, 1748-1757*. Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Roskie. Manuscript [accession number] 10/18.

Kowecka, Elżbieta. *Dwór "Najrządniejszego w Polszcze magnata."* Warszawa: Instytut Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk, 1991.

Kuchta, Joanna. "'Kiedy się niebo na to zgodziło, a Kościół pobłogosławił' – staropolski ceremoniał ślubny." In *Człowiek w teatrze świata: Studia o historii i kulturze dedykowane Profesorowi Stanisławowi Grzybowskiemu z okazji osiemdziesiątych urodzin*. Edited by Bożena Popiołek. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2010.

Kuras, Katarzyna. "Czy 'Le cuisinier françois' zmienił polską kuchnię w czasach nowożytnych? Przyczynek do zagadnienia kulinarnych wzorców." *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego: Prace Historyczne*, no. 3 (143) (2016): 429–48.

Kuster, Thomas. "Fresh & local. Kochbücher der frühen Neuzeit." In *Feste feiern*. Edited by Sabine Haag and Gudrun Swoboda. Wien: Kunsthistorisches Museum Wien, 2016.

Kwiatkowski, Marek. *Architektura mieszkaniowa Warszawy: Od potopu szwedzkiego do powstania listopadowego*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1989.

Kuras, Katarzyna, and Jolanta Pabian. *Ostatnie wielkie widowisko barokowej Europy Polskie relacje z uroczystości weselnych Fryderyka Augusta i Marii Józefy w Wiedniu i Dreźnie w 1719 r.* Kraków: Towarzystwo Wydawnicze Historia Iagellonica, 2015.

Lauterbach, Alfred. "Pałac Brühlowski w Warszawie." *Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności*, 41, no. 1 (1936): 6–10.

Miks-Rudkowska, Nina. "Pałac Bogusława Leszczyńskiego w Warszawie i jego twórca G. B. Gisleni." *Biuletyn Historii Sztuki* 46, no. 2–3 (1984): 187–202.

Miłobędzki, Adam. *Architektura polska XVII wieku*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1980.

Mossakowski, Stanisław. "Pałac Krasińskich w Warszawie w świetle inwentarza z roku 1763 (65) oraz kilka uwag na marginesie jego odbudowy." *Ochrona Zabytków* 15, no. 1 (56) (1962): 3–13.

Oleńska, Anna. *Jan Klemens Branicki: Sarmata nowoczesny; Kreowanie wizerunku poprzez sztukę*. Warszawa: Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, 2011.

Osiecka-Samsonowicz, Hanna. "O weselu książąt Lubomirskich w Połonnem (1755): Cukrowych trionfi i fajerwerkach Jana de Witte." In *Miraże natury i architektury: Prace naukowe dedykowane Profesorowi Tadeuszowi Bernatowiczowi.* Edited by Alina Barczyk and Piotr Gryglewski. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2021.

Özel, Ciğdem. "Der Raketenstock oder was von einem Feuerwerk übrig bleibt." In *Feste feiern*. Edited by Sabine Haag and Gudrun Swoboda. Wien: Kunsthistorisches Museum Wien, 2016

Perłakowski, Adam. "'Koza z wózkiem, na którym wiozła kota i pieska za arlekiny poubierane...' Wizyta Hohenzollernów na dworze drezdeńskim w 1728 roku." *Wschodni Rocznik Humanistyczny* 17, no. 3 (2020): 243–63.

Pfaffenbichler, Matthias. "Das Turnierfest zwischen Reiterkampf und Oper." In *Feste feiern*. Edited by Sabine Haag and Gudrun Swoboda. Wien: Kunsthistorisches Museum Wien, 2016.

Pietsch, Ulrich. "Die Porzellansammlung Augusts des Starken (1670-1733) im Japanischen Palais: ein gebautes Sinnbild für die Porzellanleidenschaft des Königs." *Jahrbuch der Staatlichen Kunstsammlungen Dresden* 36 (2010): 24–33.

Pietsch, Ulrich, ed. *Schwanenservice: Meissener Porzellan für Heinrich Graf von Brühl*. Berlin: Edition Leipzig, 2000.

Querengässer, Alexander. *1719: Hochzeit des Jahrhunderts; Festkultur am Dresdner Hof.* Markkleeberg: Sax-Verlag, 2020.

Regestr mobiliów i inszych rzeczy Ś.P. JW Mniszcha podkomorzego WW X Litt w pałacu warszawskim znajdujących się do przewiezienia trudnych. Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, Zbiór Aleksandra Czołowskiego. Manuscript [accession number] DE-2570.

Reichel, Friedrich. "Das Schwanenservice und sein Auftraggeber: Zu einer Sonderausstellung der Porzellansammlung im Dresdener Schloss vom 6. Mai bis 13. August 2000." *Dresdener Kunstblätter* 44, no. 4 (2000): 107–11.

Sallani-Geißdorf, Corina. "...vor Ihro Excellenz den Herrn Graffen von Brühl: das Schwanenservice." *Dresdener Kunstblätter* 58, no. 2 (2014): 54–61.

Sito, Jakub. "Das Sendomirsche Palais – die Warschauer Residenz von Heinrich Brühl an der Wierzbowa-Straße Aspekte der Architektur und Stadtplanung." In *Architektur und Kunst in der Ära des sächsischen Ministers Heinrich Graf von Brühl (1738-1763)*. Edited by Tomasz Torbus and Markus Hörsch. Ostfildern: Jan Thorbecke Verlag, 2014.

———. "Das Warschauer Palais Brühl, seine Architekten und Bildhuer." w: *Heinrich Graf von Brühl (1700-1763): ein sächsischer Mäzen in Europa.* Edited by Ute Christina Koch and Cristina Ruggero. Dresden: Sandstein Verlag, 2017.

———. "Porcelana miśnieńska w Warszawie: Z badań nad inwentarzami rezydencji magnaterii warszawskiej." *Studia Wilanowskie* 20 (2012): 114–20.

———. "Warszawski pałac Sanguszków w rękach Heinricha Brühla." In *Wokół Sanguszków: Dzieje–Kultura–Sztuka.* Edited by Barbara Bułdys and Józef Skrabski. Tarnów: Muzeum Okręgowe w Tarnowie, 2007.

"Suplement." *Wiadomości Uprzywilejowane Warszawskie* 14, no. 14 (1762): 5–8.

Vogel, Juliane. "*Verwandlung geht im Schwang*. Bemerkungen zur höfischen Maskerade." In *Feste feiern*. Edited by Sabine Haag and Gudrun Swoboda. Wien: Kunsthistorisches Museum Wien, 2016.

Watanabe-O'Kelly, Helen. "Das Fest: eine ernste Angelegenheit." In *Feste feiern*. Edited by Sabine Haag and Gudrun Swoboda. Wien: Kunsthistorisches Museum Wien, 2016.

Weisberg, Gabriel. *A Taste for Porcelain: The Virginia A. Marten Collection of Decorative Arts*. Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame, 2014.

Wizyja pałacu warszawskiego Jana W. Mniszcha podkomorzego litewskiego. Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, Zbiór Aleksandra Czołowskiego. Manuscript [accession number] DE-2566.

Wykazy mienia ruchomego Antoniego Lubomirskiego w Warszawie (1745). Archiwum Główne Akt Dawnych, Anteriora, Archiwum Gospodarcze Wilanowskie. Manuscript [accession number] 97.

Zimmermann, Reiner. *Die Paraderäume Augusts des Starken im Dresdner Schloss: Von der Einrichtung 1719 bis zur Rekonstruktion 2016-19*. Käbschütztal: Donatus Verlag, 2020.

Żórawska-Witkowska, Alina. *Muzyka na polskim dworze Augusta III*. Lublin: Wydawnictwo Muzyczne Polihymnia, 2012.

ABSTRAKT / ABSTRACT

Alina BARCZYK – Kulisy magnackiego splendoru. Oficyny kuchenne warszawskich rezydencji w czasach Augusta III Sasa

DOI 10.12887/35-2022-1-137-07

Oficyny kuchenne stanowiły integralną część programów użytkowych rezydencji. Jako skromniejsze pod względem architektury i wystroju pozostają często na marginesie głównych wątków podejmowanych przez historyków sztuki, jakkolwiek liczne zachowane źródła – rękopiśmienne inwentarze, korespondencja, materiały kartograficzne – w połączeniu z obserwacjami in situ pozwalają na scharakteryzowanie budynków i pomieszczeń przeznaczonych do przygotowywania posiłków i przechowywania wiktuałów. Niniejszy artykuł omawia kuchnie, piekarnie, cukiernie i spiżarnie występujące w czasach Augusta III Sasa przy warszawskich pałacach elit. W artykule analizie poddane zostały między innymi siedziby: Potockich przy ul. Rymarskiej, Mniszchów przy ul. Miodowej, Lubomirskich przy Placu Żelaznej Bramy, czy Heinricha Brühla przy ul. Wierzbowej – w sąsiedztwie Pałacu Saskiego. Rozmieszczenie oficyn uzależnione było od topografii terenu, jedną z widocznych tendencji stanowiło jednak otaczanie honorowych dziedzińców zabudowaniami gospodarczymi. W przypadku jurydyk program funkcjonalny mógł być rozszerzony o obiekty znajdujące się poza obrębem głównej rezydencji – jak miało to miejsce w przypadku browaru na Lesznie.

Inwentarze dostarczają też informacji na temat mobiliów wykorzystywanych do przygotowywania i podawania potraw, wśród nich foremek do wypieków, naczyń porcelanowych czy bogato zdobionych, szklanych kielichów. Rola izb kuchennych staje się widoczna dopiero przy uwzględnieniu szerszego kontekstu, obejmującego Festkultur z czasów panowania Wettynów: znaczenia i charakteru uczt, popularności dekoracyjnie formowanych potraw czy ceremonialnych funkcji rezydencji magnackich.

Słowa kluczowe: Warszawa, czasu saskie, August III, Heinrich Brühl, Leszno (jurydyka), Festkultur, rezydencje, oficyny kuchenne, magnateria

Artykuł powstał w wyniku realizacji projektu badawczego „Saskie rozwiązania konstrukcyjne I połowy XVIII wieku i ich recepcja w architekturze rezydencji polskich magnatów", finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki (2021/05/X/HS2/00052).

Contact: Katedra Historii Architektury, Instytut Historii Sztuki, Wydział Filozoficzno-Historyczny, Uniwersytet Łódzki, ul. Narutowicza 65, 90-131 Łódź
E-mail: alina.barczyk@uni.lodz.pl
Tel. 42 6655978
https://www.uni.lodz.pl/pracownicy/alina-barczyk

Alina BARCZYK, The Inside Story of Aristocratic Splendor: Kitchen Outbuildings at Warsaw Residences in the Time of Augustus III

DOI 10.12887/35-2022-1-137-07

Kitchen outbuildings were integral parts of the functional arrangements adopted at residences of the nobility. Although such outbuildings were relatively modest in terms of architecture and décor and, as such, often considered marginal by art historians, ample sources, such as handwritten inventories, correspondence, and cartographic materials, combined with *in situ* observations, make it possible to provide reliable descriptions of spaces intended for preparing meals and storing food. The present article discusses kitchens, bakeries, and pantries in the palaces of the Warsaw elites in the reign of Augustus III. The author analyzed, among others, the households of, respectively, the Potocki family (in Rymarska street) and the Mniszch family (in Miodowa street), the Lubomirski family (in Żelazna Brama square), and Heinrich Brühl's house (in Wierzbowa street, in the vicinity of the Saxon Palace). The arrangement of the outbuildings was adapted to the topography of the terrain, one of the marked tendencies being to surround ceremonial courtyards with outbuildings. However, in the case of *jurydyka*, the functional arrangement might include premises located outside the main residence (as, e.g., in a brewery in Leszno).
The inventories provide also details about the movables, such as pastry molds, porcelain dishes or richly decorated glass cups, used to prepare and serve meals. It is emphasized that the role of kitchens becomes apparent only if considered in a wider context of the rule of the Wettin dynasty and the *Festkultur* of the time, characterized by the special importance and character of feasts, the fashion for lavishly decorated food, and the ceremonial functions of magnates' residences.

Translated by *Patrycja Mikulska*

Keywords: Warsaw, the Saxon rule, Augustus III, Heinrich Brühl, Leszno (*jurydyka*)

The article is a result of the research conducted within the project „Saskie rozwiązania konstrukcyjne I połowy XVIII wieku i ich recepcja w architekturze rezydencji polskich magnatów" funded by the National Science Centre, Poland (contract no. 2021/05/X/HS2/00052).

Contact: Katedra Historii Architektury, Instytut Historii Sztuki, Wydział Filozoficzno-Historyczny, Uniwersytet Łódzki, ul. Narutowicza 65, 90-131 Łódź, Poland
E-mail: alina.barczyk@uni.lodz.pl
Phone: + 48 42 6655978
https://www.uni.lodz.pl/pracownicy/alina-barczyk